

वन प्रमाणीकरण र जैविक विविधता संरक्षण

रामप्रसाद आचार्य र हरिप्रसाद दुङ्गाना

पृष्ठभूमि

दुई दशकयता विश्वव्यापी रूपमा वन प्रमाणीकरणको लहर चलिआएको छ । सामान्य अर्थमा वन प्रमाणीकरण भनेको बजारमा बेच्न ल्याइएका वनजन्य उत्पादन एउटा खास विधि वा पद्धति (सामान्यतया दिगो व्यवस्थापन) मुताविक उत्पादन भएको हो भनी निष्पक्ष रहेको तेस्रो पक्षबाट स्वतन्त्र पुष्टि गरी ती उत्पादनका उपभोक्तालाई सूचित गर्ने कार्य जनाउँछ । केही वर्षदेखि नेपालमा पनि वन प्रमाणीकरणको नमूना परीक्षण भएको छ । यसअन्तर्गत नेपालका केही पहाडी जिल्लाका खास खास वन पैदावार तथा वन क्षेत्रलाई प्रमाणीकरण गरी स्वदेश तथा विदेशमा त्यहाँका अर्धप्रशोधित तथा प्रशोधित वन पैदावार विक्रीसमेत भएका छन् । यस नमूना परीक्षणबाट केही महत्वपूर्ण सिकाइ पनि हासिल भएका छन् । तर अझै पनि वन प्रमाणीकरण सर्वथा एक नौलो विषयकै रूपमा छ, र यसले नेपालको स्थानीय तथा राष्ट्रिय स्तरमा आर्थिक, सामाजिक, वातावरणीय तथा समन्यायिक विषयमा कस्तो दीर्घकालीन प्रभाव पाल्ने स्पष्ट भैसकेको

छैन । त्यसैगरी वन प्रमाणीकरणबाट जैविक विविधताको संरक्षणमा सकारात्मक योगदान नुग्न सक्छ कि सकैन भनी नियालु उत्तिकै जरुरी छ ।

यस लेखमा वन प्रमाणीकरणको संक्षिप्त अवधारणा, यसमा संलग्न संस्था तथा नेपालमा सञ्चालित वन प्रमाणीकरण कार्यक्रमको संक्षिप्त विवरण तथा यसबाट हासिल भएका केही सिकाइ प्रस्तुत गरिएको छ । लेखको सुरुमा वन प्रमाणीकरणको अवधारणाको संक्षिप्त विकासक्रम र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा वन प्रमाणीकरणमा संलग्न प्रमुख संस्था तथा निकायको परिचय तथा विशेषताबारे चर्चा गरिनेछ । त्यसपछि नेपालमा वन प्रमाणीकरण कार्यक्रमको सुरुआत तथा नेपालमा प्रयोगमा ल्याइएका सिद्धान्त तथा आधारमाथि चर्चा गरिनेछ । यसका साथै यस लेखमा नेपालमा वन प्रमाणीकरणको वर्तमान अवस्था तथा यससम्बद्ध अवसर र चुनौतीबारे छलफल गरिनेछ । लेखको अन्तमा नेपालमा वन प्रमाणीकरणको काम भएका सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहमा यसबाट परेका सामान्य प्रभाव उल्लेख गर्दै वन प्रमाणीकरणबाट जैविक विविधता संरक्षण तथा वन व्यवस्थापनसम्बद्ध सामाजिक आर्थिक पक्षमा परेका प्रभावबारे चर्चा गरिनेछ ।

वन प्रमाणीकरण भनेको के हो ?

माथि उल्लेख गरिएकै वन प्रमाणीकरण अहिले संसारभरिनै प्रचलित छ । यसको सुरुआत तथा विकास विशेषतः विकसित पूँजीवाद (advanced capitalism) को प्रवाहसँग खोज्नुपर्ने हुन्छ । आधुनिक पूँजीवादको विकासले अहिलेका विकसित देशमा ल्याएको समृद्धिसँगै यसले विश्व वातावरणमा पारेका नकारात्मक प्रभावबारे पनि खासगरी विकसित मुलुकमा चासो बढ्न थालेको धेरै दशक भइसकेको छ । औद्योगिक विकासबाट जीवनोपयोगी सेवा तथा वस्तुमा पहुँच धेरै हिसावले सहज र सरल बनेको त पक्कै हो, तर यस क्रममा विश्वको प्राकृतिक वातावरणमा नकारात्मक प्रभाव परिरहेको भन्ने पनि उत्तिकै सत्य हो । विशेषगरी सन् १९६० को दशकदेखि विकसित मुलुकमा उपभोक्तामाझ एक किसिमले वातावरणीय सचेतना मौलाउदै गाइरहेको थियो । त्यसपछि यस किसिमको सचेतना तथा संवेदनशीलता क्रमशः विश्वव्यापी बन्दै गाइरहेको पाइन्छ । सन् १९७० को दशक र त्यसपछिका समयमा विश्व वातावरण संरक्षणका लागि संयुक्त राष्ट्रसङ्घलगायत क्षेत्रीय तथा महादेशीय स्तरका अन्तर्राष्ट्रिय समिति सम्झौता स्थानीय, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा लागू हुदै आएका छन् । यस सिलसिलामा विश्वको वातावरण तथा विकाससम्बन्धी रियो सम्मेलनका क्रममा दिगो वन व्यवस्थापनका लागि विश्वका सरकारबाट प्रतिबद्धता जाहेर गरिएको थियो ।

उक्त प्रतिबद्धताको पालना भए-नभएको निरूपण गर्न तथा वनको दिगो व्यवस्थापन भएको कुराको सुनिश्चितता परीक्षण गर्न विभिन्न सिद्धान्त, ती सिद्धान्तका आधार, त्यससँग सम्बन्धित सूचक तथा क्तिपय अवस्थामा ती सूचकका मापक तयार गर्ने पहल सुरु भयो । यस किसिमका मापदण्ड निर्माणमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा वन विकास तथा वातावरण संरक्षणमा सक्रिय गैरसरकारी संस्था संलग्न थिए ।

यसरी वन व्यवस्थापनका सम्बन्धमा मापदण्ड विकसित त गरियो तर विभिन्न संस्थाले बनाएका यी मापदण्डमा एकरूपता थिएन । त्यसैगरी मापदण्ड निर्माण गर्ने यी संस्थाले गरेका सिफारिस मान्युपर्ने बाध्यता पनि कसैलाई भएन । यस हिसाबले यी मापदण्ड अनुनयकारी प्राविधिक सिफारिसका रूपमा सीमित हुन पुगे । तसर्थ मापदण्डको विकास भए पनि वजारमा पाइने वनजन्य सामान वनको विनाशबाट प्राप्त हुन्छन् भन्ने चिन्ता उपभोक्तामाझ कायमै रह्यो । यसका अलावा मापदण्ड निर्माण गर्ने संस्थाको कार्यक्षेत्र (mandate) पनि वन व्यवस्थापन इकाइसम्म पुगी यी मापदण्ड लागू गर्ने भन्ने थिएन । तसर्थ दिगो वन व्यवस्थापन भए/नभएको यथार्थ वन व्यवस्थापनको इकाइ तहमै पुगेर निरीक्षण वा परीक्षण गरी निश्चित मापदण्डअनुसार वन व्यवस्थापन गरिएको हो र वजारमा उपलब्ध वनजन्य उत्पादन (वा सेवाहरु) सोबमोजिमका विधि पद्धति अपनाई उत्पादन गरिएको हो भनी कुनै भरपर्दो सक्षम (competent) तेस्रो पक्षबाट प्रमाणित गर्ने कार्य नै वन प्रमाणीकरण हो । यस किसिमको वन प्रमाणीकरणको चर्चा गर्दा यसको क्षेत्र (scope) बारे पनि चर्चा गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ ।

वन प्रमाणीकरणमा समेटिने मुख्य पक्ष भनेको वनको दिगो व्यवस्थापन नै हो । यसअन्तर्गत सामाजिक, आर्थिक, तथा वातावरणीय हिसाबले वनको व्यवस्थापन भएको भन्ने कुरामा ध्यान दिइन्छ । तर यो यतिमा मात्र सीमित भने छैन । विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि/समझौतामा पक्ष बनेका मुलुकले वन व्यवस्थापन तथा वनजन्य पैदावारको उत्पादनसँग पनि सम्बन्ध राख्ने थुप्रै कुरामा प्रतिबद्धता जनाएका हुन्छन् । उदाहरणका लागि कुनै वन उपभोक्ता समूह वा निजी कम्पनीबाट व्यवस्थित हुन्छ र वनमा आदिवासी जनताका पराम्परागत अधिकार पनि गाँसिएर आएका हुन्छन् । त्यसैगरी, उदाहरणकै कममा वनबाट प्राप्त हुने लोकताबाट नेपाली कागज बनाउने, खर तथा बाँसलगायतका कच्चा पदार्थबाट कागज उद्योग सञ्चालन गर्ने वा विभिन्न जडीबुटीबाट सुगन्धित तेल उत्पादन गर्नेजस्ता काममा श्रमिक संलग्न हुन्छन् । यस्ता उत्पादनको हकमा सम्बन्धित

कम्पनी वा व्यवस्थापकले सम्बन्धित देशको श्रम कानुन तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा स्वीकार गरिएका श्रमिक अधिकारका प्रावधानबमोजिम काम गरे/नगरेको विषय पनि वन प्रमाणीकरणमा हेरिने विषयवस्तु हुन्। वन प्रमाणीकरणका क्रममा महिला अधिकारको सम्मान तथा वन व्यवस्थापन, वन पैदावारको व्यापार तथा ओसारपसारलगायत वन व्यवस्थापन र वनजन्य वस्तुको उत्पादनसँग जोडिन आउने सबै किसिमका कानुनबमोजिम भए/नभएको भन्ने पनि परीक्षण गरिन्छ।

तर वन प्रमाणीकरणको सम्पूर्ण क्षेत्र माथि भनिएका बुँदामा मात्र सीमित छैन। वन प्रमाणीकरणका अन्तर्वस्तु यसमा संलग्न संस्थाअनुसार फरकफरक हुने गर्दछ र ती संस्थाले समय समयमा पुनरावलोकन गरी आफ्ना मापदण्ड थपघटसमेत गरिरहेका हुन्छन्। यसअनुसार कुनै संस्थाले थोरै विषयवस्तुमा मात्रै सरोकार राखेका हुन्छन् भन्ने अरुले व्यापक क्षेत्र समेटेका हुन्छन्। तसर्थ कुन प्रमाणीकरण संस्थाको सरोकारको क्षेत्र कति हो भन्नेमा यसले अवलम्बन गरेको सैद्धान्तिक आधार (principles) तथा त्यसअन्तर्गत समावेश गरिएका सूचक तथा मापदण्डका आधारमा मात्र यकिन गर्न सकिन्छ। तर उक्त संस्थाले आफूले निर्धारण गरेको मापदण्डको निर्धारण तथा परीक्षणमा कत्तिको कडाइ गरेको हुन्छ भन्ने कुरा पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण विषय हो। यी दुई प्रमुख कुराका आधारमा कुनै प्रमाणीकरण संस्था 'कडा' वा 'नरम' भनिन्छ र त्यसमा नै वन व्यवस्थापकका बीच तथा बजारमा यी संस्थाको विश्वसनीयता भर पर्दछ। यी कुराका आधारमा वन व्यवस्थापकले कुन संस्थामार्फत प्रमाणीकरण गर्ने तथा बजारमा उपभोक्ताले कुन संस्थाले प्रमाणित गरेको वनजन्य उत्पादन खरीद तथा उपभोग गर्ने भन्ने निर्णय गरिन्छ।

सामान्यतया वन प्रमाणीकरणको काम निशुल्क हुँदैन, यो एक खर्चिलो कार्य पनि हो। वन प्रमाणीकरणमा संलग्न संस्थाले आफ्ना मापदण्ड बनाउने, ती मापदण्डबमोजिम वन प्रमाणीकरण गर्नसक्ने मानवस्रोत विकास गर्ने, वन व्यवस्थापन कार्य तथा सोसम्बन्धी कागजातको निरीक्षण एवं परीक्षण गर्ने, प्रमाणीकरण गरी सम्बन्धित वन व्यवस्थापकलाई प्रमाणपत्र प्रदान गर्ने, प्रमाणीकरण भइसकेका वन व्यवस्थापन इकाइको आवधिक अनुगमन तथा परीक्षण गर्ने, आफ्नो संस्थाको व्यावसायिक दक्षता विकास तथा विस्तार गर्ने, प्रमाणीकरणमा निष्पक्षता तथा शुद्धता कायम गर्ने तथा आफ्ना गतिविधि सञ्चालन गर्नका लागि प्रशासनिक प्रबन्धन मिलाउनेजस्ता धेरै काम गर्नुपर्ने हुन्छ। तसर्थ वन प्रमाणीकरण गराउन चाहने व्यवस्थापकले सो कामका लागि वन प्रमाणीकरण गर्ने संस्थाले तोकेको शुल्कसमेत तिर्नुपर्ने हुन्छ। यसबाहेक प्रमाणीकरणका मापदण्डबमोजिम

आपनो व्यवस्थापन कार्यमा सुधार वा परिमार्जन ल्याउने कार्य वा खर्च त छैदैछ । यसरी प्रमाणीकरणले वन व्यवस्थापकको खर्च बढाउने गर्दछ र रकम भुक्तानीसमेत अमेरिकी डलरमा गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रमाणीकरण गर्ने संस्थालाई तिर्ने शुल्क र आपनो व्यवस्थापन कार्यमा सुधार ल्याउन लाग्ने खर्चसमेत गरी वन व्यवस्थापकलाई दोहोरो खर्चभार पर्न जान्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा वन प्रमाणीकरण किन गर्ने त भन्ने प्रश्न उठ्नु पनि स्वाभाविकै हो ।

विकसित मुलुकमा वनजन्य उत्पादनको व्यापारमा उपभोक्ता स्वयं सचेत भई प्रमाणीकरण भइसकेको उत्पादन खोज्ने हुँदा वन प्रमाणीकरण बापतको खर्चभार उनै उपभोक्तामा पर्नेगरी मूल्य समायोजन (वृद्धि) गरिएको हुन्छ । तर नेपालजस्ता विकासशील देशमा भने स्थानीय बजारमा प्रमाणीकरण भएको उत्पादनप्रति उपभोक्ता उदासीन रहन सक्ने सम्भावना बढी हुन्छ र अर्को हिसाबले हेर्दा उनीहरु प्रमाणीकरणको खर्चका कारण हुने मूल्यवृद्धि सहजै स्वीकार गर्न सक्दैनन् । त्यसैगरी नेपालमा केही मात्रामा वनजन्य उत्पादन बजारमा ल्याउन सक्ने सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको हकमा प्रतिइकाइ उत्पादनमा वन प्रमाणीकरणको खर्च अत्यधिक हुने देखिन्छ । यसरी स्थानीय उपभोक्ताका लागि वन प्रमाणीकरणले थप मूल्यवृद्धि गर्ने त स्पष्टै छ । तर यति हुँदाहुँदै पनि विदेश निकासी हुने उच्च मूल्यका जडीबुटी वा तिनबाट प्रशोधित अन्य उत्पादनको हकमा भने प्रमाणीकरणबाट फाइदा हुने स्थिति पनि छैदैछ ।

प्रमाणीकरणबाट मुख्यगरी दुई किसिमले वन व्यवस्थापकलाई फाइदा हुन्छ । पहिलो, प्रमाणीकरण भइसकेपछि अहिले बजार नपाएका उत्पादनले नयाँ अन्तर्राष्ट्रिय बजार प्राप्त गर्न सक्छन् वा पहिले थेरै मात्र बिक्री हुने गरेकोमा प्रमाणीकरणपश्चात् बढी मात्रामा बिक्री गर्न सकिन्छ । दोस्रो, विकसित मुलुकमा निकासी हुने वनजन्य पैदावारको हकमा पहिले पाइआएको बजार मूल्यभन्दा प्रमाणीकरणपछि थप महजो मूल्यमा उही उत्पादन बिक्री गर्न सकिन्छ । बेलामौकामा सरकार वा अन्य दातृसंस्थाले प्रमाणीकरणको खर्च व्यहोर्ने (जस्तै- नेपालको प्रमाणीकरण कार्यक्रममा दातृसंस्थाको सहयोग उपलब्ध थियो) अवस्थाबाहेक यी दुई किसिमका फाइदाको लेखाजोखाका आधारमा वन व्यवस्थापकले वन प्रमाणीकरण गर्ने वा नगर्ने भनी निर्णय गर्न सक्छन् ।

वन प्रमाणीकरणसंग अत्यन्तै अन्तरसम्बन्धित विषय चेन अफ कस्टडी प्रमाणीकरण पनि हो । यस प्रमाणीकरणमा वनजन्य उत्पादन उत्पादन विन्दु (जस्तै- वनक्षेत्र वा कारखाना) देखि अन्तिम उपभोक्तासम्म पुग्दा कुनकुन चरण पार गरेर जान्छन् र ती चरणमा प्रमाणीकरणका मापदण्ड अवलम्बन गरिएको

हुन्छ/हुदैन भन्ने गरिएको हुन्छ । यसमा प्रमाणीकरण भएको बनबाट प्राप्त स्रोतबाट बनेका उत्पादनमा प्रमाणीकरण नभएका उत्पादन मिसाइने विषयमा अत्यन्तै संवेदनशील भई नियन्त्रणका व्यवस्थासमेत गरिएको हुन्छ । वन प्रमाणीकरण तथा चेन अफ कस्टडी प्रमाणीकरण दुवै सँगसँगै पनि गर्ने गरिन्छ र दुवै किसिमका प्रमाणीकरण पूरा गरेका उत्पादनको बजारभाउ बढी हुन सक्छ ।

वन प्रमाणीकरणमा संलग्न संस्था

माथि उल्लेख गरिएकै वनजन्य वस्तु उत्पादन तथा व्यापारमा संलग्न नरहेका तेस्रो पक्षले गर्ने प्रमाणीकरणको काम बढी निष्पक्ष र विश्वसनीय हुने हुँदा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमै वन प्रमाणीकरण संस्थाहरू स्वतन्त्र रूपमा कार्यरत छन् । विश्वमा रहेका महत्वपूर्ण आठ ओटा वन प्रमाणीकरण संस्थाको यहाँ चर्चा गरिएको छ । यी आठ ओटा संस्थाले संसारको प्रमाणीकरण गरिएका वन क्षेत्रमध्ये करिब ९५ प्रतिशत समेटेछन् ।

फरेस्ट स्टेवार्डसिप काउन्सिल

फरेस्ट स्टेवार्डसिप काउन्सिल विश्वका १३० भन्दा बढी वातावरणीय, सामाजिक तथा आर्थिक क्षेत्रमा कार्यरत व्यक्ति तथा संस्थाको प्रतिनिधिमूलक सङ्गठनका रूपमा सन् १९९३ मा क्यानाडाको टोरोन्टो सहरमा गठन गरिएको थियो । विश्वमा भएको वन क्षेत्रलाई आर्थिक रूपले सम्भाव्य, वातावरणीय रूपले उपयुक्त तथा सामाजिक रूपले फाइदाजनक हुने गरी व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ भन्ने उद्देश्यका लागि यो संस्था स्थापना गरिएको थियो । यसले प्राकृतिक वन तथा वृक्षारोपण भएका दुवै क्षेत्रलाई समेटेने प्रमाणीकरणको प्रक्रिया विकास गयो । काउन्सिलले कुनै पनि वन क्षेत्र आर्थिक, सामाजिक तथा वातावरणीय गरी तीनै पक्षमा फाइदा दिने गरेर व्यवस्थित छ भन्ने पक्का भएपछि मात्र वनलाई प्रमाणीकरण गर्दछ । वन व्यवस्थापन तथा वन पैदावारको व्यापार आदि कार्यमा उत्पादक तथा बिक्रेता आदि पक्षको हस्तक्षेप नहोस् र प्रमाणीकरण विश्वसनीय होस् भनेर वन प्रमाणीकरण प्रक्रिया समाजशास्त्री, वातावरणविद् तथा अर्थशास्त्री संलग्न ऐउटा कार्यदलमार्फत सम्पन्न गरिन्छ ।

यस संस्थाले विश्वभरका प्राकृतिक वन तथा वृक्षारोपण क्षेत्रमा लागू हुनेगरी १० ओटा सिद्धान्त तथा ५६ ओटा ती सिद्धान्तका आधार विकास गरेको छ । ती प्रत्येक सिद्धान्त तथा आधार तयारी तथा परीक्षण कार्यमा समाजशास्त्री, वातावरणविद् तथा अर्थशास्त्रीको सहभागिता हुने भएकाले यो संस्थाको प्रमाणीकरण

स्किमलाई संसारभर अधिक विश्वास गरिन्छ । त्यसबाहेक यस स्किमका हरेक क्रियाकलाप तथा प्रक्रिया लिखित रूपमै उपलब्ध छन् । यस स्किममा प्राकृतिक बनलाई परिवर्तन गरेर अर्को क्रिसिमको वन व्यवस्थापन गर्न तथा जैविक रूपमा रूपान्तरित प्रजातिका रुखको प्रयोगमा समेत बन्देज लगाइएको छ । यसमा कामदारको अधिकार सुरक्षित गर्न र रैथाने बासिन्दाको वनमाथिको हक स्थापित गर्नसमेत व्यवस्था गरिएको छ । यो संस्थाले विभिन्न मुलुकमा वन तथा वनजन्य वस्तुको प्रमाणीकरण कार्य सम्पन्न गरिसकेको छ । काउन्सिलले सन् २००७ सम्म ६० देशका ९ करोड हेक्टरभन्दा बढी वनक्षेत्रको प्रमाणीकरण गरिसकेको छ । काउन्सिलका पाँच ओटै महादेशमा क्षेत्रीय कार्यालय खोलिएका छन् ।

यो प्रमाणीकरण स्किमका केही नकारात्मक पक्ष पनि छन्, जस्तै राष्ट्रिय मापदण्डविना नै प्रमाणीकरण कार्य गर्न सकिने तथा संस्थाले तोकेका सबै प्रक्रिया पालना नगरी पनि प्रमाणीकरण सम्पन्न गर्न सकिने भन्ने केही आरोप । त्यसबाहेक यस स्किमअन्तर्गत वृक्षारोपण क्षेत्रको प्रमाणीकरण प्रक्रिया अत्यधिक कठिन रहेको भनी धेरैले आलोचना पनि गरिरहेका छन् ।

प्रोग्राम फर द इन्डोरमेन्ट अफ फरेस्ट सर्टिफिकेशन स्किम (पिइएफसी) यसलाई पहिला पान-यूरोपियन फरेस्ट सर्टिफिकेशन स्किमका रूपमा बुझिन्थ्यो । यो स्किम सन् १९९८ र १९९९ ताका यूरोपेली देशका साना वन व्यवसायीको मञ्चले स्थापना गरेका थिए । अधिल्लो अनुच्छेदमा उल्लेख गरिएको एफएससी नामक संस्थाले बजार तथा गैरसरकारी संस्थाको चाहनावमोजिम काम गरेको र साना वन व्यवसायीको हित नसमेटेको भनी साना व्यापारीले पिइएफसीको स्थापना गरेका थिए । त्यसैले यस स्किमलाई साना वन व्यवसायीको हकहित सम्बोधन तथा संवर्द्धन गर्ने स्किमका रूपमा समेत हेरिएको छ ।

यस स्किमअन्तर्गतको कामदारसम्बन्धी नीतिमा अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठनले अड्गीकार गरेको कामदारसम्बन्धी कानूनलाई नै सकारिएको छ । त्यसबाहेक यस संस्थाले केही देशमा प्रमाणीकरणका राष्ट्रिय मापदण्ड निर्धारण गरी तत्सम्बन्धी सारांश प्रतिवेदन सार्वजनिक गरेको थियो । त्यस प्रक्रियाबाट प्रत्येक पाँच वर्षमा राष्ट्रिय मापदण्ड पुनर्लेखन गर्नुपर्ने व्यवस्थालाई १८ देशले अड्गीकार गरिसकेका छन् । यस स्किममा वनजन्य पैदावार प्रपाणीकरण प्रक्रियासमेत समावेश गरिएको छ । सन् २००७ सम्ममा यस स्किमअन्तर्गत विश्वका १८ भन्दा बढी देशमा १९ करोड ५० लाख हेक्टरभन्दा बढी क्षेत्रफलमा रहेको वन प्रमाणीकरण गरिसकिएको

छ । यति धेरै वन क्षेत्र प्रमाणीकरण हुनुपर्ना यस स्किमको सदस्यता प्राप्त गरेका अरू संस्थाले गरेको प्रमाणीकरण क्षेत्रफल पनि जोडिएकाले हो ।

तर यस स्किमअन्तर्गत प्रमाणीकरण गरिंदा वन उत्पादनका उपभोक्ता के/कस्तो आधारमा दिगो वन व्यवस्थापनको प्रमाणपत्र प्रदान गरिएको हो भनेमा अनभिज्ञ रहन्छन् । यसका अलावा मापदण्ड बनाउने काममा विभिन्न किसिमका विशेषज्ञको सन्तुलित प्रतिनिधित्व गराउने व्यवस्था नभएकाले यस स्किमको विश्वसनीयताबारे पनि प्रश्न उठ्ने गर्दछ । यस प्रक्रियामा एउटा निश्चित वन व्यवस्थापन इकाइमा भन्दा समग्र क्षेत्रगत आधारमा प्रमाणीकरण गर्ने गरिन्छ । फलस्वरूप इकाइ तहको विशिष्टताहरूको परीक्षणविना नै वन प्रमाणीकरण हुने स्थिति आउँछ । त्यसैगरी यसमा आनुबंधिक रूपले परिवर्तित जीव वनस्पति (जिएमओ) तथा रैथाने जनताको अधिकारबारे पनि स्पष्ट धारणा बनाइएको पाइन्न ।

क्यानेडियन स्टाण्डर्ड एसोसियसन (सिएसए)

सन् १९९९ देखि नै अस्तित्वमा रहेको क्यानेडियन स्टाण्डर्ड एसोसियसनलाई सन् १९७३ मा क्यानेडियन काउन्सिलले आङ्गिक संस्थाका रूपमा मान्यता प्रदान गरेको थियो । यो संस्था अहिले एउटा स्वतन्त्र, नाफा नकमाउने, मापदण्ड निर्माण गर्ने तथा दिगो वन व्यवस्थापन प्रमाणीकरण गर्ने संस्था भएको छ । यसले गुणस्तर व्यवस्थापन तथा प्रमाणीकरण दुवै पढ्दति अवलम्बन गरेको पाइन्छ । यस स्किमका लागि क्यानाडाको सङ्घीय सरकारले आर्थिक सहयोग प्रदान गर्दै आएको छ र यसबाट सन् २००७ सम्ममा ७ करोड ६० लाख हेक्टर वन क्षेत्र प्रमाणीकरण भैसकेको देखिन्छ । यो संस्था अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा पिइएफसीसांग सम्बद्धसमेत छ ।

यस स्किममा केही हदसम्म कार्यसम्पादन मापदण्ड (performance requirements) समावेश गरिएको छ र मापदण्ड निर्धारणमा सरोकारवालासँग परामर्श पनि गरिन्छ । यस संस्थाले गर्ने वस्तु प्रमाणीकरण पढ्दतिलाई उच्च स्तरको मान्ने गरिन्छ । यस संस्थाले दिगो वन व्यवस्थापन तथा चेन अफ कस्टडी प्रमाणीकरणका मापदण्ड प्रमाणीकरण हुने कम्पनीलाई नै बनाउन दिन्छ । त्यसैले कतिपय अवस्थामा यसका एकै प्रकारका मापदण्ड हुँदैनन् । फलस्वरूप यसको प्रमाणीकरण प्रक्रियामा एकरूपताको कमी भने देखिन्छ । साथै यसको चार्टरका परिच्छेदमा उल्लेख गरिएका सहभागितामूलक परामर्श पनि वन व्यवस्थापन कार्यमा सुधार गर्नका लागि सहयोगी बन्न सकेका छैनन् । त्यसैगरी

यस स्किममा रैथाने जनताको स्रोतमाथिको अधिकारबाबारे कुनै धारणा बनाएको पाइदैन ।

स्टेनेबल फरेस्टी इनिसियटिभ्स

सन् १९९५ मा स्थापित स्टेनेबल फरेस्टी इनिसियटिभ्स संयुक्त राज्य अमेरिकाको अमेरिकन फरेस्ट एण्ड पेपर एसोसियसनले सुरु गरेको हो । उक्त एसोसियसनले गरेको एक सर्वेक्षणमा अमेरिकी वन पैदावार कम्पनीले वन्यजन्तु, ताल, खोलानाला, सुन्दर भू-दृश्य तथा समग्रमा दिगो वन व्यवस्थापनलाई खासै सन्तुलित रूपमा राख्न नसकेको गुनासो पाइएको थियो । तसर्थ यस स्किमको स्थापना यिनै वातावरणीय चासो सम्बोधन गर्ने र पुष्टि गर्ने उद्देश्यले गरिएको हो । यस स्किमअन्तर्गत प्रमाणीकरण हुनेमा संयुक्त राज्य अमेरिकाका काठ तथा कागज उत्पादकको बाहुल्यता छ र यसका लागि आवश्यक सहयोग यसका सहभागी सदस्यबाट प्राप्त हुने गरेको छ । यसले सन् २००७ सम्म ६ करोड हेक्टरभन्दा बढी वन क्षेत्र प्रमाणीकरण गरिसकेको छ । यस क्षेत्रलाई पनि पिइएफसी अन्तर्गत समावेश गरिएको छ ।

यसले तयार पारेको मापदण्डमा उच्च मूल्य भएको (high value) वन क्षेत्रलाई जोगाउनुपर्ने प्रावधान छ । यस संस्थालाई उद्यमीहरूको एकाधिकारबाट मुक्त भई चलाउन जोड दिइएको छ । तर यसमा कार्यसम्पादनको एकरूपता, जस्तो कि प्राकृतिक वनलाई परिवर्तन, खतरामा भएका वा खतराउन्मुख प्रजाति संरक्षण र रैथाने मानिसको स्रोतमाथिको अधिकारजस्ता पक्षमा त्यक्ति चासो देखाइएको पाइदैन । उद्यमीले मापदण्ड तयार पार्दा आफूखुसी तयार गर्न पाउने हुनाले यसको विश्वसनीयतामा पनि कमी छ । साथै यसमा चेन अफ कस्टडीको पूर्ण विकसित प्रक्रियाको समेत अभाव छ ।

अस्ट्रेलियन फरेस्टी स्टाण्डर्ड

अस्ट्रेलियन फरेस्टी स्टाण्डर्ड विभिन्न संस्थाले संयुक्त रूपमा स्थापना गरेका हुन् । यसका प्रबर्द्धकमा प्राथमिक उद्यमी (जस्तै- वन तथा जलचर राष्ट्रिय वन उद्यमीको एसोसियसन र अस्ट्रेलियन वन उत्पादक) रहेका छन् । यसलाई अस्ट्रेलियाको सदृशीय सरकारको कृषि, वन तथा मत्स्यपालन मन्त्रालयले आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग गर्दै आएको छ । दिगो वन व्यवस्थापनका आवश्यक विभिन्न पक्षलाई सुदृढ गराउन यस स्किम विकास गरिएको मानिन्छ । यस स्किमअन्तर्गत सन् २००७ सम्ममा ८७ लाख हेक्टर वन क्षेत्र प्रमाणीकरण

गरिएको छ, जुन अस्ट्रेलियामा मात्र सीमित छ। यस स्किमले पिइएफसीको अन्तर्राष्ट्रिय मान्यतासमेत प्राप्त गरेको छ। यस स्किमबाट गैरकानुनी काठ तस्करी घटाउन सहयोग पुगेको छ। त्यसबाहेक यस स्किमले वस्तु प्रमाणीकरण प्रक्रियाका लागि अन्य स्किमसँग मिलेर प्रक्रिया अगाडि बढाएको पनि छ। आलोचकले यसका प्रक्रियामा असन्तुलित सहभागिता, अपारदर्शिता तथा वन प्रतिवेदन वा सारांश उपलब्ध गराउन अस्पष्टतावारे टिप्पणी गरेका छन्।

ब्राजिलियन नेशनल फरेस्ट सर्टिफिकेशन प्रोग्राम (सरफ्लोर)

सरफ्लोरको अवधारणा सन् १९९९ मा पेरिसमा भएको प्रथम विश्व वन सम्मेलनमा प्रस्तुत गरिएको थियो। ब्राजिलका निजी लगानीकर्ताले सुरु गरेको यो अभियानले अध्ययन संस्थान तथा सरकारसमेतबाट मान्यता पाएको छ। खासगरी केही वन उद्यमी एफएससीको रैव्यासँग असन्तुष्ट थिए र तिनैले यसको स्थापनाको पहल गरेका हुन्। वन पैदावारका उत्पादक तथा प्रयोगकर्ता दुवै पक्षलाई सन्तुष्टि प्रदान गर्ने किसिमले निजी उद्यमी तथा ब्राजिल सरकारको संयुक्त प्रयासमा यो प्रमाणीकरण स्किम प्रक्रिया अगाडि बढाइएको थियो। यसरी सन् २००२ अगस्टमा ब्राजिलको उद्योग मन्त्रालयले आधिकारिक रूपमा सरफ्लोरले प्रस्ताव गरेका प्रावधानलाई प्रमाणीकरण प्रक्रियाका रूपमा स्वीकार गरेको थियो। यस संस्थाले पिइएफसीको सदस्यतासमेत प्राप्त गरेको छ। यसअन्तर्गत सन् २००७ सम्ममा १० लाख हेक्टर वन क्षेत्र प्रमाणीकरण भइसकेको छ।

यस स्किममा प्रमाणीकरणका काम कसरी गर्ने भनेर लिखित निर्देशिका तयार गरिएका छन्। यसमा वन प्रमाणीकरण गर्ने निकाय एवं वन प्रमाणीकरण अडिटरका के/कस्ता योग्यता हुनुपर्ने भन्ने यकिन गरिएको छ र त्यस्ता व्यक्ति वा संस्थाले लिनुपर्ने तालिमबारे पनि किटान गरिएको छ। यस स्किममा प्राकृतिक वन तथा वृक्षारोपण क्षेत्र दुवैको प्रमाणीकरणका लागि मापदण्ड बनाइएको भए तापनि हालसम्म वृक्षारोपण क्षेत्रमा मात्र काम भएको छ। त्यसैगरी यसको चेन अफ कस्टडी प्रक्रियाको व्यवस्था पनि कार्यान्वयन गरिएको छैन। यस स्किममा पनि पारदर्शिता, न्युनतम कार्यसम्पादन मापदण्ड तथा रैथाने र स्थानीय जनताको स्रोतमाथिको अधिकार आदिका विषयमा कम ध्यान गएको देखिन्छ। यसको मापदण्ड निर्धारण प्रक्रियामा समेत वनसँग सम्बद्ध व्यक्तिको मात्र बाहुल्यता रहेको भनी आलोचना गरिन्छ।

मलेसियन टिम्बर सर्टिफिकेशन काउन्सिल

मलेसियन टिम्बर सर्टिफिकेशन काउन्सिल सन् १९९८ मा सुरु भएर १९९९ देखि सञ्चालनमा छ। दिगो वन व्यवस्थापन पद्धतिद्वारा काठ उत्पादनको अवधारणालाई अबलम्बन गर्ने अभिप्रायले मलेसियन टिम्बर काउन्सिल र मलेसियाको प्राथमिक उद्योग मन्त्रालयले एक संयुक्त समिति गठन गरेका थिए। त्यही समिति पछि गएर मलेसियन टिम्बर सर्टिफिकेशन काउन्सिलका रूपमा विकास भयो। पछि यसले पिडाइफसीको सदस्यतासमेत लियो। यस संस्थाको आर्थिक स्रोत काठ निकासीबाट प्राप्त हुने गरेको छ। मलेसियाको काठ व्यापारको संसारभरि बनेको नकारात्मक छविलाई सुधार गर्दै असल व्यवस्थापनबाट वन पैदावार प्राप्त भएको हो भनेर यूरोप तथा अमेरिकामा सूचना सम्प्रेषण गर्ने उद्देश्यले यस स्किम अगाडि बढाइएको हो। आर्थिक हिसाबले यो स्किम सफल रहेको मानिन्छ। यसमा वस्तु प्रमाणीकरण प्रक्रिया पनि समावेश छ। यस स्किमअन्तर्गत वन व्यवस्थापन इकाइ तहमा नै परीक्षण र प्रमाणीकरण गरिन्छ। यस संस्थाले सन् २००७ सम्ममा ४७ लाख हेक्टर वन क्षेत्र प्रमाणीकरण गरिसकेको छ।

यस स्किममा खास गरेर कार्यसम्पादन मापदण्डभन्दा पनि पद्धति मापदण्ड र त्यसैअनुरूपका आधार तथा सूचक तयार गरिएका छन्। यसले आफ्ना सिद्धान्त, आधार तथा सूचक फरेस्ट स्टेवार्डसिप काउन्सिलसँग मिल्दोजुल्दो बनाउन प्रयास गरिरहेको छ। यसका कार्यविधि, मापदण्ड तथा निर्देशिका राम्रोसँग तयार गरिएका छन् र यिनीहरू सार्वजनिक रूपमा पनि उपलब्ध छन्। तर यस स्किममा न्युनतम कार्यसम्पादन मापदण्डको कमी, स्थानीय तथा रैथाने जनताको अधिकारको अपूरो व्यवस्था तथा प्रमाणीकरणमा विशेषज्ञको असन्तुलित सहभागिता आदि कमजोर पक्ष हुन्।

सर्टिफिकेशन फरेस्टल (सर्टफ्लोर)

फाउन्डेशन चिले नामक गैरसरकारी संस्थाले राष्ट्रिय वन प्रमाणीकरण समूहका रूपमा अगाडि बढाएको यस स्किममा चिली सरकार, अमेरिकी कम्पनी आइटिटि कपरेसन, द इन्स्टिच्युट अफ फरेस्टल दि चिले (इन्फोर), चिली अनुसन्धान संस्था तथा चिली काठ उत्पादकको साफा मञ्च आदिको सहभागिता छ। तर यस स्किममा दुई कम्पनीले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् भने प्रविधिक सहयोगका लागि इन्फोरको अहम् भूमिका छ। यसको स्थापना गर्नुको प्रमुख उद्देश्य अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता पाउने गरी चिलीको लेज्जा वृक्षारोपण क्षेत्रको

दिगोपनाको सुनिश्चितताका लागि राष्ट्रिय मापदण्ड निर्माण गर्नु रहेको थियो । यस संस्थाले सन् २००५ सम्ममा अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता पाउने गरी ८० लाख हेक्टर वन क्षेत्र प्रमाणीकरण गर्ने र चिलीका सम्पूर्ण वन क्षेत्रमा अवलम्बन गर्न सकिने राष्ट्रिय मापदण्ड तयार गर्ने अधिकार पाएको थियो । यसले सन् २००७ सम्म १६ लाख हेक्टर वन क्षेत्र प्रमाणित पनि गरिसकेको छ ।

यस स्किमले वन व्यवस्थापकलाई तालिम प्रदान गर्ने, वन क्षेत्रको स्वामित्व निर्क्षयोल गर्ने तथा प्रमाणीकरण प्रतिवेदन सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध गराउने गरेको छ । यसबाहेक यस स्किममा न्युनतम कार्यसम्पादन मापदण्ड नभएको, आनुवंशिक रूपले परिवर्तित रुख प्रजातिलाई मान्यता दिइएको तथा प्राकृतिक वन क्षेत्रलाई अन्य वन क्षेत्रमा वा व्यवस्थापन प्रणालीमा लैजान पाउने प्रावधान राखिएको छ । यस स्किमले कार्यसम्पादन मापदण्डभन्दा पढ्दति मापदण्डका आधार लागू गरेको देखिन्छ । यसले मापदण्ड निर्माण तथा प्रमाणीकरण प्रक्रियामा सन्तुलित सहभागितालाई अड्गीकार गरेको पाइदैन । साथै यी प्रक्रिया कसरी सञ्चालन गर्ने भन्नेबारे पनि अस्पष्टता छ ।

यी माथिका आठ ओटा प्रमाणीकरण संस्थाको तुलना गर्दा विश्वव्यापी स्तरमा एफएससी तथा पिइएफसी गरी दुई ओटा मात्र संस्था विभिन्न महादेशमा कार्यरत पाइएको छ । अन्य छ ओटा निकाय सम्बन्धित राष्ट्रमा मात्र कार्यरत छन् । यीमध्ये पनि खासगरी फरेस्ट स्टेवार्डसीप काउन्सिलको कार्यसम्पादन प्रणाली लिखित तथा अरूभन्दा स्पष्ट छ । यसले प्राकृतिक वनलाई अन्य प्रकारको वनमा परिवर्तन गर्न तथा आनुवंशिकरूपले परिवर्तित रुखका प्रजातिलाई स्वीकार गर्न दिईन । यसले जैविक विविधता संरक्षण, उच्च मूल्यका वन क्षेत्र तथा खतरामा परेका वा खतराउन्मुख प्रजातिको संरक्षणमा जोड दिने गरेको पाइन्छ । यसका साथै रैथाने समुदायको अधिकार स्थापनामा समेत यसले जोड दिने गरेको छ ।

नेपालका सन्दर्भमा वन प्रमाणीकरण कार्यक्रमको सुरुआत तथा विस्तारबाट दिगो वन व्यवस्थापन पढ्दति तथा अभ्यासमा सुधार हुने र वन पैदावारको समुचित बजारीकरणबाट गरिबी घटाउनसमेत टेवा पुने आशा गर्न सकिन्छ । एकातिर नेपाल जैविक स्रोतमध्ये जडीबुटी तथा अन्य गैरकाष्ठ वन पैदावारमा धर्नी हुँदाहुँदै पनि यी स्रोतमा निर्भर अधिकांश जनसंपुदायको आर्थिक तथा सामाजिक अवस्थामा खास सुधार हुन सकेको छैन भने अर्कोतिर वन्य स्रोत मासिने क्रम पनि जारी नै छ । यस सन्दर्भमा दिगो कृषि तथा जैविक स्रोतका लागि एसियाली नेटवर्क (एन्साब) नामक गैरसरकारी संस्थाले सन् २००२ देखि

वन प्रमाणीकरणको नमूना परीक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गरेको थियो । यस कार्यक्रमको सुरुआत, यसमा अवलम्बन गरिएका सिद्धान्त तथा आधार, प्रमाणीकरणको हालको अवस्था, प्रमाणीकरणसम्बन्धी अवसर तथा चुनौती र यसबाट हासिल सिकाइका विभिन्न पक्षबारे तल चर्चा गरिएको छ :

नेपालमा वन प्रमाणीकरणको सुरुआत

नेपालमा दिगो वन व्यवस्थापन, बजार विकास तथा आय आर्जनका लागि दिगो कृषि तथा जैविक स्रोतका लागि ऐसियाली नेटवर्क (एन्साब) नामक संस्थाले सन् २००२ देखि सार्वजनिक-निजी सहकार्य (public-private alliance) परियोजना सञ्चालन तथा संयोजन गरेको थियो । यस परियोजनाले तीन वर्षसम्म बझाड र दोलखा जिल्लामा वन प्रमाणीकरण कार्यक्रम सुरु गयो । नेपालको सन्दर्भमा वन प्रमाणीकरण एउटा नौलो विषय भएकाले सम्बन्धित सरोकारवालालाई यससम्बन्धी शिक्षा दिनु र प्रमाणीकरणतर्फ अग्रसर गराउनु उत्तिकै महत्त्वपूर्ण कार्य रहयो । यस क्रममा सरकारी तथा गैरसरकारी सङ्घ/संस्था, सामुदायिक वन उपभोक्ता महासङ्घ तथा स्थानीय तहमा सञ्चालित वन उद्यममा कार्यरतमध्ये सामुदायिकस्तरमा कार्यरत १८,४३२ जना, जिल्लास्तरमा कार्यरत २,३८६ जना तथा राष्ट्रियमा स्तरका १००० जना समेत गरी २९,८९८ सरोकारवाला व्यक्तिलाई वन प्रमाणीकरणबाटे प्रशिक्षण तथा जानकारी प्रदान गरिएको थियो ।

सुरुदेखि नै वन तथा गैरकाष्ठ वन पैदावारको प्रमाणीकरणलाई सामुदायिक वन विकास र बजार व्यवस्थापनको उपयुक्त माध्यम हुन सक्छ भन्ने तथ्यलाई मध्यनजर गर्दै उक्त परियोजनाले यसलाई राष्ट्रिय एजेण्डाका रूपमा अगाडि बढायो । वन प्रमाणीकरणलाई अगाडि बढाउने प्रयाससँगै ऐसियामै पहिलो र नौलो प्रकारको सामूहिक प्रमाणीकरणको मोडल विकास गरियो र यसका लागि अन्तरिम निर्देशिका पनि तयार भयो । यस मोडलमा नेपालको सामुदायिक वनको जस्तो सानासाना क्षेत्रफल ओगटेका वन व्यवस्थापन इकाइका व्यवस्थापक (वन उपभोक्ता समूह) लाई भिन्दाभिन्दै प्रमाणीकरण प्रदान गर्नुको साटो तोकिएका खास विधि पद्धतिअनुसार वन व्यवस्थापन गरिआएका वन उपभोक्ता समूहको एउटा अलगै समूह (जसलाई पुल भनियो) तयार गरी यसको नेतृत्वदायी संस्था (सामुदायिक वन उपभोक्ता महासङ्घ) लाई प्रमाणीकरण प्रदान गरिन्छ । त्यसैअनुरूप बझाड र दोलखाका २१ ओटा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहलाई प्रमाणीकरणको अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूप संस्थागत तथा प्राविधिक रूपमा सबल बनाउनु पनि महत्त्वपूर्ण कुरा बन्यो । सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू

गैरकाष्ठ वन पैदावारको दिगो व्यवस्थापन र संरक्षणका लागि उद्यत रहे । गैरकाष्ठ वन पैदावारको व्यवस्थापन र प्रयोग तथा जैविक अनुगमनसम्बन्धी व्यवस्थालाई कार्ययोजनामा समावेश गर्नु समुदायले वन पैदावारको दिगो व्यवस्थापनप्रति देखाएको प्रतिबद्धता थियो । यसै सन्दर्भमा सामुदायिक वन उपभोक्ता महासङ्घले सामुदायिक वनको दिगो व्यवस्थापनका लागि आफ्नो कार्यनीति २०६१ समेत अनुमोदन गरिसकेको छ । सामुदायिक वन आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय पक्षमा असलरूपले व्यवस्थित छ भन्ने कुरा परीक्षणबाट सुनिश्चित गरिसकेपछि रेनफरेस्ट एलाएन्स/स्मार्टउडले यी सामुदायिक वनको प्रमाणीकरण गरेको हो ।

नेपालमा प्रयोग गरिएका फरेस्ट स्टेवार्डसिप काउन्सिलका सिद्धान्त तथा आधार

माथि नै उल्लेख गरियो, फरेस्ट स्टेवार्डसिप काउन्सिलले कुनै वन सामाजिक, आर्थिक तथा वातावरणीय दृष्टिकोणले उपयुक्त रूपमा व्यवस्थित छ भन्ने कुरा निश्चित गरेपछि मात्र वन प्रमाणीकरण गर्दछ । यसले वन प्रमाणीकरण प्रक्रियाका लागि पूरा गर्नुपर्ने मापदण्डका रूपमा १० ओटा सिद्धान्त (principles) र ती सिद्धान्तअन्तर्गत ५६ ओटा आधार (criteria) विकास गरेको छ । काउन्सिलले यी हरेक आधारका सूचक (indicators) र प्रत्येक सूचकको स्थिति वा स्तरसमेत निक्यौल गर्ने तौरतरिका पनि किटान गरेको छ । यी सिद्धान्त तथा आधारलाई वन तथा सम्बन्धित जनसमुदायको अवस्था तथा परिस्थिति हेरी यथोचित परिमार्जन गरी आन्तरिक निर्देशिकाद्वारा प्रमाणीकरणका मापदण्ड तयार गर्न सकिन्छ । नेपालको परिप्रेक्ष्यमा लागू हुने गरी तयार गरिएको अन्तरिम निर्देशिकामा उल्लिखित १० सिद्धान्त तल दिइएको छ :

१. नेपालको राष्ट्रिय कानून र फरेस्ट स्टेवार्डसिप काउन्सिलका सिद्धान्त लागू गरेको हुनुपर्ने,
२. वन क्षेत्रको स्वामित्व, प्रयोग गर्ने अधिकार र त्यसमाधिको दायित्व स्पष्ट भएको हुनुपर्ने,
३. आदिवासी जनताको अधिकार सुनिश्चित भएको हुनुपर्ने,
४. वन व्यवस्थापन कार्य समुदाय र वनमा काम गर्ने कामदारको दीर्घकालीन तथा सामाजिक हित अनुकूल हुनुपर्ने,

५. वन व्यवस्थापनका आर्थिक, वातावरणीय र सामाजिक उद्देश्य निरन्तर पूरा हुनसक्ने गरी वन व्यवस्थापन कार्यबाट बहुआयामिक वन पैदावार (धेरै किसिमका पैदावार) को उत्पादन र सेवा प्राप्त गरेको हुनुपर्ने,
६. वातावरणीय प्रभाव अनुकूल हुने गरी वन व्यवस्थापन गरेको हुनुपर्ने,
७. वन व्यवस्थापनको योजना लिखित, समयानुकूल हुनुका साथै वन व्यवस्थापनका दीर्घकालीन लक्ष्य स्पष्ट उल्लेख भएको हुनुपर्ने,
८. वनको अवस्था, उत्पादन, व्यवस्थापन, कियाकलाप, उत्पादन र बजारबीचको सम्बन्ध तथा सामाजिक र पर्यावरणीय प्रभावबारे अनुगमन गरिनुपर्ने,
९. संरक्षणका हिसाबले उच्च मूल्य भएको (high value) वन क्षेत्रलाई जोगाइराख्नु पर्ने, र
१०. वृक्षारोपण गर्दा माथि उल्लिखित १ देखि ९ सम्मका सबै सिद्धान्त र आधार मान्य हुने गरी गरिनुपर्ने हुन्छ । वृक्षारोपण आर्थिक तथा सामाजिक हिसाबले फाइदाजनक हुनुका साथै वन पैदावारको विश्वव्यापी माग पूरा गर्नेखालको हुनुपर्दछ । वृक्षारोपणका साथै प्राकृतिक पुनर्उत्पादनलाई पनि जोड दिनुपर्दछ ।

नेपालमा प्रमाणीकरणको पछिल्लो अवस्था

यसअघि भनिएका विधि तथा प्रावधानबमोजिम सन् २००४ मा दोलखा जिल्लाका ५ तथा बझाडका ६ गरी ११ सामुदायिक वन प्रमाणीकरणको समूह (पूल) मा समावेश गरिएका थिए । पूलमा जम्माजम्मी १० हजार १६ हेक्टर वन क्षेत्र तथा २ हजार ८ सय घरधुरी समेटिएका थिए । त्यसैगरी सन् २००५ मा पूलमा बझाडका ५ तथा दोलखाका ५ सामुदायिक वनसहित नयाँ १० समूह थप गरी समेटिएका छन् । यसरी हालसम्म नेपालमा ४ हजार ६ सय उपभोक्ता घरधुरीले व्यवस्थापन गरेको १४ हजार ७७ हेक्टर सामुदायिक वन क्षेत्र प्रमाणीकरण भएको छ, जसको विवरण तालिका १६.१ मा दिइएको छ ।

यसरी नेपालका तल उल्लिखित समूह मात्र प्रमाणीकरणको प्रक्रियामा समावेश भए पनि यसको अवधारणा तथा अवस्थाबारे जानकारी अहिले बढ्दै गएको छ । दोलखा र बझाडका मात्र नभई अन्य जिल्लाका समूहबाट पनि सामुदायिक वन उपभोक्ता महासङ्घमा वन प्रमाणीकरणको माग आउन थाल्नुले यसलाई पुष्ट गर्दछ । सन् २००७ मा दोलखाका थप दुई समूह प्रमाणीकरणको प्रक्रियामा सामेल गरिएका छन् ।

तालिका १६.१ : नेपालमा प्रमाणीकरण भएका समूहसम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	सा.व को नाम	ठेगाना	क्षेत्रफल (हेक्टर)	घरधुरी सङ्ख्या
१	भितेरी	बोच-१,२ दोलखा	३७८.५	२३७
२	चर्नावारी	भीमेश्वर न.पा. १३ दोलखा	३८५	३१५
३	सुप्पा	सुप्पा-६,८,९ दोलखा	६३५.३६	३०३
४	ठूलो नारी	जिरी ८,९ दोलखा	२३६.५३	२५७
५	कालोभौर	जिरी ७ दोलखा	५४५	२१५
६	श्री विनायक पिमी डाँडा	कैलाश-१-७ बझाड	१४२५	२४०
७	हेमन्तवाडा	हेमन्तवाडा १,९ बझाड	१६३५	५४४
८	रनाडा	कोटदेवल १-३ बझाड	१९८१	१७८
९	लहरे	गढराय ९ बझाड	४५८	३१९
१०	विनायक	गढराय ९ बझाड	१६०६	८७
११	लटौन	रिलु-४ बझाड	७२८	६५
१२	सल्लीपाटन त्रिशक्ति	लुएटा १-७ बझाड	६६०	३८२
१३	मार्तेनौला	कोटदेवल ४-६, बझाड	४५१	१८१
१४	पारीवन	मस्टा १-७, बझाड	४६९	१५५
१५	दय	रिलु १ बझाड	१०९३	९५
१६	मास्टामान्डू	पाटादेवल ५, बझाड	२८	६१
१७	बोच्दे सेनिदेवी	बोच ४-६, दोलखा	१७१	२२५
१८	दाँडीसह देवी	बोच ८-९, दोलखा	३४०	३११
१९	झरेनी	सुप्पा ६-८, दोलखा	२०८	१८६
२०	वलेमदाम्जी	मार्वा ३-८, दोलखा	४९५	१२३
२१	मार्कुखर्क	भीमेश्वर, न.पा. १३, दोलखा	१४६	२०६
जम्मा			१४,०७७.२३	४,६९५

वन प्रमाणीकरणका अवसर तथा चुनौती

विगतका केही दशकमा विकसित मुलुकका उपभोक्तामाझ आफ्ना उपभोग शैली तथा संस्कारबारे क्रमिक परिवर्तन आइरहेको माथि नै उल्लेख गरियो । यसअनुसार विनाश भइरहेको बन्ध क्षेत्रका पैदावार प्रयोग नगर्ने र आफूले प्रयोग गरेका सामान सुव्यवस्थित वनबाट आएको हो भन्ने प्रमाणित भएपछि मात्र वन पैदावार र यसमा आधारित वस्तु वा सेवा प्रयोग गर्ने उपभोक्ताको सङ्ख्या संसारमा बढ्दै गएकाले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको वजार सुनिश्चित गर्न वन प्रमाणीकरण अपरिहार्य जस्तै भैसकेको छ । वन प्रमाणीकरणका लागि वनको व्यवस्थापन दिगो हुनुपर्छ । नेपालको परिप्रेक्ष्यमा वनको आसपासमा रहेका अधिकांश बासिन्दाको जीविकोपार्जन वनमा निर्भर छ । वनबाट प्राप्त हुने वस्तु तथा सेवा निरन्तर रूपमा लिइराख्न वन व्यवस्थापन पनि दिगो हुनुपर्छ । यस हिसाबले वन

व्यवस्थापनलाई दिगो बनाउन वन प्रमाणीकरण प्रक्रियाले आवश्यक सघाउ प्रदान गर्ने देखिन्छ ।

त्यसैगरी दिगो वन व्यवस्थापनबाट उत्पादित भई प्रमाणीकरण भएको वन पैदावारको बजार मूल्य प्रमाणीकरण नभएको वन पैदावारको भन्दा बढी हुने गर्दछ । त्यसैगरी त्यस्तो वन पैदावारको बजार पनि विस्तार हुने र माग पनि बढ्ने अवस्था छ । यसरी बजारका सम्भावना सुनिश्चित हुनसक्ने भएकाले उत्पादकको दीर्घकालीन आर्थिक लाभका लागि वन प्रमाणीकरणले सघाउ पुऱ्याउन सक्छ । नेपालमा उत्पादित वनजन्य वस्तुको बाहिर निकासी हुँदा यहाँका वस्तुको सामान्यतया कुनै पहिचान नै हुन नसकेको परिप्रेक्ष्यमा वन प्रमाणीकरणले वस्तुको उत्पत्ति, विशेषता र यसमा संलग्न समुदाय र उद्यम पहिचान र साख स्थापना गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ । नेपालका लागि नयाँ विषयवस्तु भएकाले वन प्रमाणीकरण प्रक्रियालाई अगाडि बढाई वन व्यवस्थापन र सोमार्फत आयआर्जन गर्न केही चुनौती सामना गर्नुपर्ने स्थिति पनि देखिन्छ । जस्तै- वन प्रमाणीकरणको क्षेत्र तथा महत्त्वबारे सम्बन्धित सरोकारवालामा पर्याप्त जानकारी छैन । सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको क्षमता अभिवृद्धि, बजारले चाहेको गुणस्तरयुक्त वस्तुको उत्पादन, प्रमाणीकरण नगरिएका उत्पादनसँग गर्नुपर्ने प्रतिस्पर्धाजस्ता सवाल वन प्रमाणीकरण प्रक्रियामा महत्त्वपूर्ण हुन्छन् । प्रमाणीकरणको एक प्रमुख उद्देश्य बजारीकरण पनि भएकाले जनसमुदायलाई उद्यममुखी बनाएर वन व्यवस्थापनका साथै विश्व बजारको खोजी गर्नका लागि पनि जोड दिनुपर्ने देखिन्छ ।

वन प्रमाणीकरण प्रक्रिया खर्चिलो हुने भएकाले नेपालमा सामूहिक वन प्रमाणीकरणलाई बढी जोड दिइएको हो । यसका लागि नेपालमा रहेका १३ हजारभन्दा बढी सामुदायिक वनमध्ये केही प्रमाणीकरणका लागि सम्भाव्य छन् । प्रमाणीकरणका लागि सम्बन्धित समूह सक्षम हुन र यसका लागि आर्थिक खर्च जुटाउन सक्ने हुनुपर्छ । यसका लागि तत्काल प्रमाणीकरणको शुल्क तिर्नसक्ने मात्र नभई त्यसरी प्राप्त भएको वन पैदावार विक्रीबाट प्राप्त हुने रकमले शुल्क बापत लाग्ने खर्चसमेत उठाई उक्त समूहलाई पहिलेभन्दा बढी फाइदा दिने अवस्था सिर्जना गर्नसक्ने हुनुपर्दछ । प्रमाणीकरणको शुल्क घटाउने मात्र नभई परस्पर सहकार्य र अनुभव साटासाट समेत गर्न नेपालका धेरै वन उपभोक्ता समूह मिलेर अगाडि बढेमा प्रमाणीकरणबाट लाभ हुने सम्भावना विद्यमान देखिन्छ । नेपालमा खासगरी गैरकाढ वन पैदावारमा आधारित वन प्रमाणीकरणको

परीक्षण कार्यक्रमको सिकाइको आधारमा यसबाट प्रशस्त अवसर सिर्जना हुने देखिन्छ । तिनका केही क्षेत्र यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ :

- अन्तर्राष्ट्रिय जगत नै दिगो वन व्यवस्थापनतर्फ उन्मुख रहेको र नेपालको सामुदायिक वन कार्यक्रम पनि दिगो वन व्यवस्थापनमै केन्द्रित भएको हुँदा वन प्रमाणीकरण र सामुदायिक वनबीच तालमेल नहुने पक्ष खासै छैनन् । सामान्यतया नेपालको सामुदायिक वन व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रक्रियामा धेरै परिवर्तन नगरीकन पनि अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डअनुरूपको वन प्रमाणीकरण प्राप्त गर्न त्यति कठिन हुँदैन ।
- नेपाल विश्व व्यापार सङ्गठनको सदस्य बनिसकेको छ । यो सदस्यताबाट नेपालले फाइदा लिनसक्ने क्षेत्रमध्ये जडीबुटी तथा कृषिजन्य उत्पादनको व्यापार पनि हो । यसका लागि वन प्रमाणीकरण एक साधन बन्न सक्नेछ ।
- प्रमाणीकरण भएका वन पैदावारको उपभोक्ताको सङ्ख्या दिनानुदिन बढ्दो छ । अमेरिका र यूरोपेली सम्पन्न राष्ट्रमा प्रमाणीकरण भएका वस्तु खरीदको लहर चलेको छ । मूल्य बढी नै तिरेर पनि प्रमाणीकरण भएका उत्पादन वस्तु खरीदमा उपभोक्ता तयार हुन थालेका छन् । यस्तो अवस्थामा नेपालका सामुदायिक वनबाट उत्पादित जडीबुटी, औषधिजन्य सामग्री, सुगन्धित तेल आदि प्राकृतिक उत्पादन अन्तर्राष्ट्रिय बजारसम्म पुऱ्याउनसमेत मद्दत मिलेछ ।
- सामुदायिक वनकै पैदावारको उत्पादन, प्रशोधनलाई विस्तार गर्दै उत्पादित सामग्रीको व्यापार विकास तथा विस्तार गर्न सकेमा स्थानीय स्तरमा रोजगारीको सिर्जना हुने, स्थानीय समुदायको जीविकोपार्जनमा टेवा पुग्ने र नेपाली वन पैदावारले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पहुँच पाउने अवस्था सिर्जना हुन्छ ।
- दिगो व्यवस्थापनको सिद्धान्तवर्मोजिम वन व्यवस्थापन गर्दा वन तथा जैविक विविधताको दिगो संरक्षण र व्यवस्थापन, वनमा काम गर्ने कामदारको सामाजिक सुरक्षा, वनसँग सम्बन्धित पेशागत समूह, वनमा आश्रित समुदायको अधिकार ग्यारेण्टी हुन्छ । यसले ‘स्वस्थ वन र स्वस्थ समाज’ निर्माण गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ ।
- जलवायु परिवर्तन सम्बन्धमा सन् १९९७ मा भएको तयार भएको क्योटो प्रोटोकलले स्वच्छ विकास संयन्त्र (Clean Development Mechanism) को व्यवस्था गरेको छ । उक्त व्यवस्थाअनुसार वातावरणीय सन्तुलन कायम राख्न गरीब तथा विकासोन्मुख राष्ट्रमा वन क्षेत्रको विकासका लागि लगानी

गर्ने प्रावधान छ । प्रमाणीकरणबाट उक्त व्यवस्थाअनुसारको सहयोग तथा लगानी आकर्षित गर्न र नेपालमा वन व्यवस्थापनको माध्यमबाट गरिबी न्युनीकरण गर्नसमेत मद्दत पुग्नेछ ।

- नेपालको दसौं पञ्चवर्षीय योजना तथा जडीबुटी नीतिजस्ता नीतिले पनि वन प्रमाणीकरणको अवसर सिर्जना गरेका छन् । सामुदायिक वन कार्यक्रमको दोस्रो पुस्ताको सवाल भनेको नै उद्यम विकास र समुदायको जीविकोपार्जनमा टेवा भएकाले प्रमाणीकरण प्रक्रिया यी पक्षमा सहयोगी बन्न सक्छ ।
- वन प्रमाणीकरण कार्यक्रमलाई अगाडि बढाउन नेपाल सरकार, स्थानीय जनसमुदाय, सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह, सामुदायिक वन उपभोक्ता महासङ्घ, विभिन्न दातृ संस्था, अन्तर्राष्ट्रिय/राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था, समुदायमा आधारित उद्योगधन्दामा लागेका समूहलगायतका सरोकारवालाले प्रतिबद्धता जनाइरहेका छन् । यसले गर्दा प्रमाणीकरण कार्यक्रम थप अगाडि बढाउन मद्दत पुगेको छ ।

नेपालका वन प्रमाणीकरण भएका समूहमा परेको प्रभाव

नेपालमा वन प्रमाणीकरणको प्रक्रियामा संलग्न सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहमा छोटै समयमा पनि केही सकारात्मक परिवर्तन देखिएको छ । यीमध्ये केही परिवर्तन यसप्रकार छन् :

- सामुदायिक वन क्षेत्रबाट निकालिने वन पैदावारको अभिलेख दुरुस्त राख्न थालिएको छ । यसका साथै कार्ययोजनामा सिफारिस गरेभन्दा घटी-बढी कटान गरेमा वा गर्नुपरेमा कारणसहित अभिलेखमै उल्लेख गरिन्छ । उक्त कुराको जानकारी समूहको भेलामा गराउने पद्धति पनि विकास भएको छ ।
- समूहको आर्थिक कारोबारको अभिलेख पनि दुरुस्त राख्न थालिएको छ । मुख्य मुख्य कुरा ठाउँ-ठाउँमा सूचनापाटीमार्फत सार्वजनिक गर्ने र टोलटोलमा छलफल गराउने कार्य सुरु भएको छ । भट्ट हेर्दा सामान्य जस्तो देखिए पनि यस्ता कार्यले समूहमा पारदर्शिता कायम गर्न मद्दत गर्ने देखिएको छ ।
- समूहहरूले वनको प्रभावकारी व्यवस्थापनका लागि आवश्यक कार्यक्रम थप गरी कार्यान्वयन थालनी गरेका छन् । जस्तै- समूहले सामुदायिक वन क्षेत्रभित्र वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको बासस्थान तथा पानीघाट पहिचान गरी नक्साङ्क गरेर कार्ययोजनामा उल्लेख गर्न थालेका छन् । ती क्षेत्रको संरक्षण तथा विकासका लागि समूहको भेलाबाट कार्यक्रम तयार गरी कार्यान्वयन

र नियमित अनुगमन गर्न आलिएको छ । यस्ता क्रियाकलापले उपभोक्ता जैविक विविधता संरक्षणमा जिम्मेवार भएको देखाउँछ ।

- समूहहरू परम्परागत अधिकार संरक्षणमा संवेदनशील देखिएका छन् । उनीहरू अधिकार स्थापित गर्न र गराउन प्रयत्नशील छन् । जस्तै- दोलखाको माथिल्लो भेगका सामुदायिक वनमा चौरीपालक र उपभोक्ता समूहबीच स्रोतको उपयोगसम्बन्धी लामो समयदेखि विवाद चलेको थियो । तर प्रमाणीकरणको प्रक्रियामा समूह समावेश भएपछि त्यो विवाद रोकियो । दुवै पक्षको जित हुनेगरी उक्त विवाद समाधान गर्ने सहमति हुनु प्रमाणीकरण प्रक्रियाको उपलब्धि हो । यसबाट सामुदायिक वनका स्रोतमा रहेका ढन्ड्को सुभवभूपूर्ण तरिकाबाट समाधान गर्न सधाउँछ भन्ने पनि प्रस्तु भएको छ ।
- सामुदायिक वनबाट पैदावार सङ्कलनको जिम्मा समूहले ठेकेदारलाई दिने वा सङ्कलकले सिधै गरेर ठेकेदारलाई बुझाउने परिपाटी पहिले प्रचलनमा थियो । यसले स्रोतको क्षमताभन्दा बढी सङ्कलन हुने र व्यवस्थित कटान नहुनेजस्ता समस्या उब्जाएको थियो । त्यस्तै चौरी निकासी बढी हुने र ठेकेदारले सङ्कलकलाई कम मूल्य दिने परिपाटी पनि कायम थियो । प्रमाणीकरणमा सहभागी भइसकेपछि समूहले उपभोक्तालाई नै सङ्कलन गर्न लगाएर ठेकेदारबाट पाउने मूल्यभन्दा बढी मूल्यमा खरीद गरिदिने प्रणाली सुरु गरेका छन् । यसबाट वन पैदावारको चौरी निकासी नियन्त्रण हुनुका साथै वनमा रहेका अपरिपक्व पैदावारको सङ्कलन पनि रोकियो । त्यसैगरी वनबाट प्राप्त हुने वन पैदावारको परिमाण थाहा हुने भएकाले स्थानीयस्तरमा नै प्रशोधन उद्योग स्थापना भएका छन् । यसरी समूह र सङ्कलकले पाउने फाइदा बढन गएको छ ।
- सामुदायिक वन कार्यक्रमको एउटा उद्देश्य गरिबी न्यूनीकरण हो । प्रमाणीकरणको प्रक्रिया अघि बढाइएका केही समूहको अगुवाइमा स्थापना भएका उद्योगमा विपन्न समूहको समेत उल्लेख्य मात्रामा सेयर छ । यसले उपभोक्ता समूह तथा उद्यमी गरीबप्रति जिम्मेवार तथा संवेदनशील भएको देखाउँछ ।
- सामुदायिक वन कार्यक्रममा संरक्षणमुखी वन व्यवस्थापनमा बढता जोड दिई आएकोमा प्रमाणीकरणको क्रमसँगै वनभित्र रहेका स्रोतको अधिकतम उपयोग गरी समूहको अर्थोपार्जनको काम पनि थालनी भएको छ । यसैगरी समूहहरूले वन पैदावारको वितरण व्यवस्थित र कम खर्चिलो बनाउन दाउरा तथा काठको डिपो पनि सञ्चालन गर्न थालेका छन् । यसले गर्दा

- उपयुक्त समयमा स्रोत सद्गुणन हुने र उपभोक्तालाई आवश्यक परेको बेला वन पैदावार सजिलै उपलब्ध हुनसक्ने भएको छ ।
- समूहले थोरै स्रोत परिचालन गरी उपभोक्ताले धेरै फाइदा पाउन सक्ने अर्थोपार्जनका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न थालेका छन् । उदाहरणका लागि दोलखाको जिरीका प्रमाणीकरण भएका समूहले विपन्न उपभोक्तालाई रु. एक हजारको आलुको बीज किनेर दिए । उनीहरूले छ महिनाभित्रै २०-२५ हजार रूपैयाँको आलु फलाएर फाइदा पाए ।
 - समूहबाट कच्चा पैदावार विक्री गर्ने प्रचलन रहेकोमा स्थानीयस्तरमै प्रशोधन गरेर विक्री गर्ने कार्य थालनी भएको छ ।

निष्कर्ष

नेपालको सामुदायिक वन व्यवस्थापन तथा ग्रामीण अर्थतन्त्र दुवै निर्वाहमुखी छ । यस्तो अवस्थामा गरिबी घटाउन वा जीवनस्तर उकास्न त्यति सजिलो छैन । तर पनि सामुदायिक वन व्यवस्थापनलाई उद्यममुखी बनाई बजारले माग गरेबमोजिमका गुणस्तरीय वस्तु र सेवा उत्पादन गर्न सकिने कुरा अहिलेसम्मका केही अनुभवबाट देखिएको छ । यसबाट ग्रामीण समुदाय र अझ विशेषगरी गरिब तथा पिछडिएका वर्गले प्रत्यक्ष आर्थिक राहत पाउन सक्ने उदाहरण पनि हाम्रासामु छन् । यी चामलमा वियासरह प्राप्त भएका सफलताको परिप्रेक्ष्यमा पनि नेपालमा पाइने बहुमूल्य जडिबुटी तथा वनजन्य वस्तुले अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा पहुँच पाउन तथा यी स्रोतको वासस्थान र यिनका प्रजातिको संरक्षणसमेतका लागि वन प्रमाणीकरण एक उपयुक्त माध्यम बन्न सक्छ । उद्यममा आधारित सामुदायिक वन व्यवस्थापनबाट नेपालको तराई, पहाड तथा हिमाली क्षेत्रको गरिबी निवारणमा केही हदसम्म सहयोग पुग्न जाने तथा प्राप्त प्रतिफल जैविक विविधता संरक्षणका लागि प्रेरक बन्ने पनि देखिन्छ । तर वन प्रमाणीकरणबाट स्थानीय वन व्यवस्थापकलाई पर्न जाने व्ययभार र सोबापत अल्पकालीन वा दीर्घकालीनरूपमा प्राप्त हुनसक्ने प्रतिफलको यथोचित आकलनका आधारमा प्रमाणीकरणसम्बन्धी निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ । स्थानीय समुदायलाई नै जिम्मेवारी बहन गर्ने अवसर प्रदान गरी उनीहरूकै स्वामित्वमा वन व्यवस्थापन र आर्थिक अवसरको उपयोग गरिनु ग्रामीण आर्थिक विकासका लागि महत्वपूर्ण छ । समुदायमा आधारित वन उद्यम अन्तर्राष्ट्रिय बजारतर्फ अग्रसर हुन पाइला चालेको यो समयमा सद्गठित उद्यम विकास, गुणस्तरीय वस्तुको उत्पादन, बजार तथा निर्यात प्रवर्द्धनमा अझ बढी प्रयास गर्नुपर्ने खाँचो छ ।

